

УДК: 821:82-32.

Келдибекова Жибек Келдибековна

КРУИАнын Ч.Айтматов атындагы

Тил жана адабият институтунун илимий кызматкери, аспирант

Келдибекова Жибек Келдибековна

**БЕЙШЕНБАЙ УСУБАЛИЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ
ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БЕЙШЕНБАЯ УСУБАЛИЕВА
CREATIVE WORK OF BEISHENBAY USUBALIEV**

Аннотация: Бейшенбай Усубалиев – көркөм сөз өнөрүндө болобу, тил илиминде болобу өз ишинин сүрөткери, алдыга койгон максатынын өтөсүнө чыгып келе жаткан сөз жана тил айкашынын чебери. Мына ошондуктан азыркы кезде чейин чыгармачылыгы унутта калбай, муундан-муунга өтүп кыргыз прозасынын, аңгеме жанрынын өнүгүшүнө өз салымын кошууда.

Анын “Түн” чыгармалар жыйнагында «Адрес», «Акча», «Түн», «Кемпир», «Бир сом», «Ошентип, “8-мартка жөнөп калдым” аңгемелери атына заты жарашкан жөнөкөй, жупуну аталгандай эле чыгармалары да айыл жыттанган, нукуралуулук сакталган каармандардын жөнөкөйлүгү окурманды өзүнө тартпай койбойт. Макалада анын чыгармачылык ишмердүүлүгүнө саресеп салабыз.

Аннотация: Бейшенбай Усубалиев – автора как мастера художественного слова, то, наряду с этим, следует отметить его высокий профессионализм учёного, что позволило успешно достичь поставленных задач в обеих областях. Творчество Б. Усубалиева внесло свой вклад в развитие жанра рассказа, сделав его произведения востребованными каждым новым поколением писателей, обращающихся к кыргызской прозе.

В сборник “Түн” вошли такие рассказы, как “Адрес”, “Акча” (“Деньги”), “Түн” (“Ночь”), “Кемпир” (“Старуха”), “Бир сом” (“Один сом”), “Ошентип, “8-мартка жөнөп калдым” (“Итак, я направился в 8-е марта”). Будто в унисон скромным названиям, от его рассказов веет пасторалью, естественностью, их герои по-особому притягательны в своей простоте. В данной статье приводится обзор творческой деятельности автора.

Abstract: Literary works of Beishenbay Usubaliev characterize his excellence in artistic expression as well as his researches – means excellence in science, and both fields has successful results. B. Usubaliev’s creative works provides an authentic contribution in development of short story genre, so they become demanded by each new Kyrgyz writers’ generation aiming the prose.

His book “Toun” (“Night”) contains the collection of short stories “Adress”, “Money”, “Night”, “Old Lady”, “One som”, “And then I headed for March,8”. Like the modest names, this stories has a spirit of pastoral, nature and sincerity, and characters got their own homespun charm. This article gives a review of author’s creative works.

Негизги сөздөр: аңгеме, тема, чыгармачылык, сюжет, кеп, каарман, жазуучу, коом.

Ключевые слова: рассказ, тема, творчество, сюжет, речь, персонаж, писатель, общество.

Key words: story, theme, creativity, plot, speech, character, writer, society.

60-жылдары кыргыз прозасында мурдагы көркөм бийиктиктердин чегин багындыруу аркылуу интеллектуализмди тереңдетүүгө, адам аң-сезиминин көп кырдуу катмарын пайдаланып, жалпы адамзаттык проблеманы чагылдырган чыгармалар жаралса, 70-80-жылдары ал кыйла тереңдеген. Кыргыз прозасы алдыга суурулуп, өзүнчө бир көзгө толумдуу ийгиликтер жаралды. Себеби, жаңы муундун келиши, жаңы темалардын пайда болушу, маанилүү проблемалардын көтөрүлүшү менен байланыштырсак болот. Кыргыз аңгемелери күндөлүк тиричиликтен, кадимки турмуштук жагдайдан терең, жандуу сүрөттөлгөн.

Мындай темалар өз кезегинде бардык сүрөткерлердин, өзгөчө адабиятка жаңы кошулган жазуучулардын көркөм чыгармачылыкка болгон жаңыча мамилесин талап кылган.

Биз сөз кылчу, Бейшенбай Усубалиевдин «Түн» аттуу прозалык чыгармаларынын жыйнагынын өзгөчөлүгү бар. Анткени катардагы айылдык карапайым пенденин жасалмасы жок, чыныгы турмушу, реалдуу тагдыр-көйгөйү чагылдырылат.

Жазуучунун повесттеринде кыргыз айылынын буга чейин улуттук прозабызда чагылтуу объектисине айланбаган, сүрөттөлбөгөн, изилденбеген жактарын байкоого болот. Б.Усубалиевдин каармандары эч кандай эрдик деле жасабаган; жөнөкөй, элеттик адамдар, пенсиядагы кыбыраган кары-картаңдар, улуу максаттарды деле аркалабаган көр-тиричиликтин ичиндеги пенделер, эч нерседен капары жок балдар, катардагы үй-кожойкелер, трактористтер ж.б коомдун ар кыл өкүлдөрү бардыгы табигый сезилет.

«Түн» чыгармалар жыйнагына белгилүү окумуштуу С.Байгазиев анализ жасап, Б.Усубалиевдин чыгармачылыгын орустун улуу жазуучусу Шукшиндин жазуу стилине салыштырат. Ал сыяктуу карапайым “айыл жыттанган” каармандардын элесин көркөм шарттуу белгилер, чыгармачылык дарамети менен жеткирерин ырастайт. Кыргыз айылынын топурагында өсүп, жон-териси менен сезген адам гана чыгарманын ажарын ачып, окурмандын жүрөгүнөн түнөк таап, таасир бере аларын баса белгилейт: “Образдуу айтканда, адам мурдагыдай саясатташкан «телескоп» менен эмес, тескерисинче «микроскоп» менен каралат дээр элек. Адамга карата жазуучулук мамиленин либералдашканын анын аңгемелеринен көрүүгө болот [1]. Мындан сырткары «Бука», «Кемпир», «Бир сом», «Адрес», «Акча», «Түн», «Ошентип, 8-мартка жөнөп калдым» атуу чыгармалары бар. Аңгемелерге коюлган темалардын аталышы да жөпжөнөкөй, адаттагыдай салтанаттуу, көрөсөндүү, эффективдүү, шаңдуу эмес. Мындан улам жыйнактын аталышын “Түн” деп жөнөкөй атаган. Жыйнакта бардык нерсенин майда-баратынан өйдө көрүп, кандай болсо ошондой чыпчыргасын коротпой чагылдырат.

«Адрес» повестиндеги кууш көчөдөгү эски дубалдын укмуштуу сүрөтүн алалы. Мындай образдуу сүрөттөр бардык повесттерде жыш кездешет. Автордун адамдын жан дүйнөсүн сезип турган күчтүү интуицияга ээ экенин туясың. Жазуучунун кулагы уккан нерсесинин бардыгын магнитофондун лентасы сыяктуу жазылгандай, каармандардын сөздөрүн автор өзү жазбай эле, окурмандарга адамдардын сүйлөгөнүн өз кулагы менен угуп жаткандай, жандуу сездирет. Чыгармадагы диалогдордон жөнөкөй эле айыл адамдарынын күндөлүк турмушта колдонгон сөздөрдү пайдаланат. Мисалы, катуу уктап калыптыр дегендин ордуна «көтөрүп кетсе, тургудай эмес» деп жазат. Там жыгылганы турат дегендин ордуна «бирөө катуу жөтөлүп койсо, кулап калчудай» деп, билинбеген эле жупуну, элдик сөз менен абал-жагдайды жеткире туюнтуп, образдуу, сүйлөмдү жандуу ачып бергени менен башка калемгерлерден өзгөчөлөнүп турат.

«Ошентип, 8-мартка жөнөп калдым» повестинин сюжетине көңүл бурсак. Областтык газетанын кабарчысы Аскар аттуу жигит айылдагы алдыңкы трактористтин образы жөнүндө макала жазуу үчүн «8-март» колхозуна командировкага келет. Аскар алдыңкы тракторист менен кездешип, сүйлөшүп жатат (трактористтин жанында анын эки-үч жолдошу да отурат):

“ – Ошентип өзүңүз каалаган кесипте иштеп жатам деңизчи? – деди Аскар.

– Кандайча каалаган... — Тракторист элейди. Өзүңүз атайы тандап алсаңыз?! Анан каалаганыңыз — ошо да. Кара ташты каалаганыбы?! Ушу трактирди да...Кандайча?.. - Аскардын ындыны өчө түштү. - Анан кантип тракторист болуп калдыңыз, өзүңүз каалабасаңыз, сүйбөсөңүз...

Ой, анан ким болмок элем, тырактирден бөлөк колуман эчтеке келбесе...

Муну укканда, тиги экөө бүлкүлдөп күлө башташты. Тракторист да чын айтып жатам дегендей, Аскарды күнөөлүү карап, жылмайып туруп калды.

– Бизди 9-класстан эле айдап ийишкен... – деди тракторист кайрадан күнөөлүүдөй – Же окуп жыргатпайсыңар, же жөн жүргөндү билбейсиңер деп...

– Кайда?

– Кайда болмок эле, Куланакка да. Трактористтин окуусуна, 9-классты жаңы эле баштаганбыз, бир күнү деректир кирип келди да, беш-алтообузду ордубуздан тургузуп: «Жетишет, силерге чыдап бүттүк. Шишиңер толду... Тракторист болосуңар. Эмне тракторист жаман бекен, андан канча баатырлар чыгып жатат. Кийимиңер бекер, тамагыңар бекер... Эмне?!..» - деп класстан айдап чыкты. Айла жок, кеттик баарыбыз. Атасынын көрү, окуудан кутулганыбызга биресе сүйүндүк?..» [5].

Диалогдо трактористтин эч жасалмасы жок, жан-дүйнөсү таза, айылдык жигит. Ушундай табигый чынчыл кеби менен автордун түшүндүрмөсүсүз эле каармандын речи аркылуу образы ачылат. Аскардын көзү алайды: “Гезитке ушинтип жазамбы. Бул эпизод эмнеси менен артыкчылыктуу?” [5]. Бул картина телекабарчынын элеттен тартып келген телесюжети сыяктуу. Кандай көрөсөндүү, натуралдуу, колориттүү.

«Бука» повестинин башкы каарманы – ичкиликке берилген Мураттын чыгарманын аягындагы өлүмү окурманды толук ишендирип турат. Көп жазуучулар каарманды өз чыгармаларында алдын ала камдалган схемасына салып эле, күчтөп өлтүрүп коюшат. Ал эми «Бука» повестинде каарман – Мураттын өлүмүнө автор себепкер эмес. Жазуучу Муратты муунуп өлүүгө алып келген жолду гана терип-тепчип сүрөттөп койду. Каармандын өлүмүнө автор такыр кийлигишкен жок. Бул да болсо жазуучунун чеберчилиги эмеспи. Б.Усубалиев чыгармаларында санат-насыят таңуулагандан өзүн сак кармап, айтайын деген оюн, философиясын көркөм картиналарга чөгөрүп, өзүң билип-туюп, жыйынтык чыгарып ал дегендей, корутунду жасоону окурмандын эркине калтырып койгонун байкоого болот. Повесттен арак кыяматы токтобосо, каарман Мурат сыяктуу бүтүндөй калк да деградацияга учурап, бара-бара моралдык өлүмгө дуушар болуп, улут катары жок болуп кетиши мүмкүн деген идея көрүнүп турат.

Автордун колдонгон каражаттары көбүнчө монолог, диалог, ички монолог, жаргондук речь, эпизод, деталь, штрих, ретроспективдик эске түшүрүүчүлөр, автордук табигый баяндарды колдонуп жиберет. Ушунун баары каармандын жан дүйнөсүн ачууга кызмат кылып, повесттерге психологизмдин касиетин берип турат. Инсандын ички абалын берүү үчүн Б.Усубалиев каармандын мимикасын, тышкы кыймыл-аракетин, ошол учурдун сырткы кебетесин, турушун, кишини караганын, (мисалы «уурдана кылыя карап» дегендей) окуяга жасаган реакциясын автордук таамай мүнөздөө аркылуу да ачып берет. Мисалы, «Бука» повестинде Мурат эркек балам жок деген өзүнүн арман-кайгысына байланыштуу карыган атасы менен кер-мур айтыша кетип, анан абышка ачуулана таягы менен жонго бир салганда атына мине качат. Ошондо «Мурат аттын тиягына бир ооп, быягына бир ооп, айылды бир чаңдатып алган» [4]. Бул автордук сүйлөм кандай психологиялуу. Мураттын ичиндеги ызакүйүттү, бороон-чапкынды бир сүйлөм менен жогорку чеберчиликте сүрөттөгөнүн көрөбүз.

Б.Усубалиевдин повестеринде баягыдай экспозиция, окуянын чиелениши, кульминациясы, анын чечилиши өңдүү ырааттуу өнүккөн, бирдиктүү, окуялуу, бир өзөккө байланган салттык сюжет деген көрүнбөйт. Бул жерде сюжеттик композиция бөлөкчө курулган. Повестердин сюжети түркүн мезгилде жана мейкиндикте өткөн турмуштук окуялардын, эпизоддордун, ой жүгүртүүлөрдүн, эске түшүрүүлөрдүн ички логика менен бириктирилген жеринен турат. Б.Усубалиевдин чыгармаларын окуган маданияттуу окурман

да кыргыз менталитетинин кызыгы менен ысыгын көрүп, өзүнчө эле бир эстетикалык сүйүнүч менен күйүнүчкө батары шексиз.

“Б.Усубалиев айыл тиричилигинин чоң ышкы-кумар менен болгонун болгондой сүрөттөп, бирок айыл адамдарын идеализациялабайт” [3]. Жазуучунун кайсы бир чыгармасына кайрылбайлы, турмушундагы өйдө-ылдыйы, кубаныч-кайгысы, кылган иш-аракети жандуу көрсөтүлгөн каармандарга күбө болобуз. Автордун каармандары индивидуалдуу мүнөздүк бөтөнчүлүгү, ой-толгоолору, сырткы келбет турпаттары бар адамдар. Ал кандай гана каарман болбосун алардын мүнөздүк өзгөчөлүктөрүн белгилеп, образды таасирдүү, элестүү кылууга аракет жасаган.

Табият темасына үндөш Бейшенбай Усубалиевдин “Чабдар” (1984) аңгемесинин сюжети кайрылалы. Айылдагы Чабдарды кичинесинен – чоңуна чейин билишип, бардыгы жапырт ызаат менен мамиле кылышчу. Башкы каарман баланын аң-сезиминдеги ойлор, анын көз-карашы менен берилет: “Биз аны мал катары саначу эмеспиз, а үйдүн бир мүчөсү деп билчүбүз. Ал малга эмес, адамга, биздин үйдөгүлөргө окшош сезилчү: бир атама, кайра апама анан үйдөгүлөрдүн же тигинисине, же мунусуна, айтор баарына түспөлдөшүп кетчү” [3]. Чабдардын кимисине көбүрөөк окшоштугун таппай, убараланган баланын монологу менен аңгеме башталат. Атасы Чабдарга чаң жугузбай караарын, аны менен кадимкидей, сүйлөшүп, кээде урушуп, жашоосунда негизги ролду ойноорун автор жогорку чеберчилик менен сүрөттөйт. Атасы Чабдарды такалап жатып: “ушу сага качан акыл кирет ыя? Жөн туруп берсең боло, же мен сага кара санап жатамбы?”...ой, ташыркап такыр баспай калдың, ушу кейпиң менен тоого барсаң, шорун катпайбы” [3] – деп наалып да алат, Чабдар да муну түшүнгөндөй мостоюп калат. Чабдар жайы-кышы дебей, этинен түшпөгөндүктөн, айылдагы аш-тойлорго сойгонго сурагандар көп болсо дагы, алар менен кызыл чеке болуп, кызыл кыргынга түшкөн күндөрү көп болгон. “ушуну союуга кантип дитиң барат, ыя?!” деп катуу урушкандан кийин, аны эч ким сурабай калды. Чабдар менен гезит таратышчу, ал кайсы үйдөн бурулаарын, кимдин үйүндө ит бар экенин жазбай таанып, мактоого арзырлык эле. Бир күнү ал жылкы көрсө эле жулуцна баштаганынан аны сугаруу да кыйын болуп калды. Оюн салат. Мында бир мандем бар дешип, ал айыл элине бүт угулуп, жапыр кайгырышат. Бирок, мал доктурга көрсөтүшсө, аны айгырга айланып кетти дешчү дарыгер аны четке кагып, аягында кубанычтуу жаңылык угушту. “...Аны эстеген сайын, бууракандап жер сабаган атам көз алдыма тартыла түшөт. Анан негедир баягындай эле ичим күйүп, атамды аяй берем... [3] – деп аяктайт.

Залкар жазуучу Айтматовдун чыгармаларында жаныбарлардын кейпи адам образы менен ар дайым параллел сүрөттөлөт. Ал эми идеясы – ар кандай терс иштерден, анын ичинде согуштардан, кыянатчылыктан, террордук кагылыштардан, жаратылышка аёосуз кол салуудан, табиятты бүлүндүрүүдөн оолак болуу. Жашоодо абийир тазалыгы менен тагдырлаш болуу, адамдардын бирин-бири сүйүү, гуманизм идеялары камтылган. Айтматовдун чыгармаларына мүнөздүү болгон сюжет түзүүдөгү көркөм ыкманы, жаратылыш менен тыгыз байланыштуу сүрөттөөнү “Гүлсарат” повестинен көрөбүз.

“Чыгармага көптөгөн окумуштуулар пикир калтырган: “Бул повесттен чыңалган драматизм, трагизм менен катар жүрөктүн назик кылдарын күүгө келтирээр жумшак лиризмдин илеби уруп турат. Жазуучунун сүрөттөөсүндөгү Танабайдын Гүлсарыга, досу Чорого карата мамилеси эмне деген мээримдүү, эмне деген сүйүү, эмне деген музыка” [2].

Бейшебай Усубалиевдин аңгеме, повесттеринде козголгон проблемалардын баары адеп-ыйманга барып такалат. Кайсы жанрга кайрылбасын, андан өзүнө гана таандык өзгөчөлүгүн, сүрөткерлик кылдат туюмун байкоого болот. Бекеринен, психолог жазуучу аталбаса керек. Келечекте автордон дагы да кызыктуу аңгемелерди күтөбүз!

Колдонулган адабияттар:

1. Байгазиев С. Залкарлар. – VII том. Б, 2020. – 345-351-беттер.
2. Кадырманбетова А. Гүлсарат. – Айтматов энциклопедиясы, 1-том. – Бишкек: Турар, 2017. – 697-бет.

3. Усубалиев Б. Чабдар. – / Ала-Тоо. – 1984, №7.
4. Сайт: ruhesh.wordpress.com/2017/01/06/бейшебай-усубалиев-бука/
5. Сайт: ruhesh.wordpress.com/2017/01/04/ошентип-8-мартка-жөнөп-калдым/